

Oxendio Virziresco örmény unitus misszionárius 1687. évi olasz nyelvű levele hittérítői tevékenységéről¹

Az 1687. esztendő kora tavaszán az erdélyi örmények körében térítő Oxendio Virziresco² (*Oxendius Virzirescus*, *Auxendius Verzerscul*) (1654–1715) világi pap, újonnan kinevezett erdélyi örmény apostoli adminisztrátor Lemberg (ma: Lviv Ukrajnában) városából tért vissza gyergyószentmiklósi állomáshelyére. Nem sokkal korábban – még Lemberg városában –, közvetlen felettesével, Vardan Hunanean³ (1644–1715) örmény unitus érsekkel egyeztetett missziós ügyekben. Oxendio Virziresco Erdélybe történt megérkezését követően egy korabeli római olasz nyelvjárásban megfogalmazott levelet írt meg, és küldött el Odoardo Cybónak (1619–1705), Seleucia in Isauria címzetes érsekének, az Apostoli Szentszék missziós szerve, a római Hitterjesztés Szent Kongregációja⁴ (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) titkárának.⁵ Ebben a jelentésben a misszionárius röviden beszámolt az 1685 nyara óta végzett erdélyi missziós és pasztorális tevékenységéről.⁶

A most kiadásra kerülő dokumentumot a közelmúltban találtuk meg az előbb említett missziós szerv történeti levéltárábanl (*APF*). E levél a nevezett közgyűjteménynek nem a kiemelt (főbb) fondjaiból, hanem egy hosszú időközön át a szakma által sok szempontból alá- és lebecsült forráscsoportjából, a Propaganda Fide papnevelő intézményének, az 1627-ben VIII. Orbán pápa (1623–1644) által alapított Collegium Urbanumnak

¹ Jelen közlemény témájában a 2004., a 2006., a 2008., a 2010., valamint a 2018. években adományozott Klebelsberg Kunó Ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári, illetve könyvtári kutatásokat Rómában. Támogatásukat hálásan köszönöm.

² A misszionáriusra a továbbiakban az „olaszosított” Oxendio Virziresco névváltozatot használjuk, mivel leveleinek többségét, néhány kivételtől eltekintve e formában írta alá.

³ Jelen közleményben előforduló örmény nevek és fogalmak átírásakor a nemzetközileg elfogadott szabályzatot, azaz az úgynevezett Hübschmann-Meillet-Dumézil-féle átírási rendszert követtük, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes* = AIEA) ír elő.

⁴ A Hitterjesztés Szent Kongregációja (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), az Apostoli Szentszék missziókat koordináló szerve. 1622. január 6-án alapította XV. Gergely pápa (1621–1623) *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján. II. (Szent) János Pál pápa (1978–2005) a missziós intézmény nevét 1988-ban Népek Evangelizációjának Kongregációjává (latinul: *Congregatio pro Gentium Evangelizatione*, olaszul: *Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli*) változtatta. Erről lásd bővebben APF CU Vol. 1. Fol. 1r–27v.

⁵ A missziós intézményre továbbiakban az egyszerűség kedvéért a Propaganda Fide megnevezést használjuk. Egyébiránt Oxendio Virzirescót Odoardo Cybo érsek szentelte pappá 1681. augusztus 9-én Rómában, a Santa Maria in Traspontina bazilikában. Erről lásd még APF ASC Vol. 51. Fol. 232r–v., Fol. 255v.; APF SOCG Vol. 493. Fol. 376v.+ Fol. 377v.+ Fol. 378v.; APF LDSC Vol. 70. Fol. 54r.

⁶ APF SC FA Vol. 3. Fol. 417r., Fol. 418r.; ՐՕՏԿՂԿ, 1964, 185.

(*Collegio Urbano*) az iratsorozatából került elő.⁷ Itt elsődlegesen az előbb említett oktatási intézményben tanult növendékek, későbbi misszionáriusok tanulmányi adatait őrzik (többnyire nem időrendben). E fond nagy számban őrzött meg felbecsülhetetlen forrásértékű jelentéseket az egykori szeminaristák hittérítői tevékenységéről is. A levélíró Oxendio Virziresco maga is a római Collegium Urbanum hallgatója volt 1678 és 1681 között.⁸

A levél forrásértéke többek között abban rejlik, hogy újabb információkkal szolgál az erdélyi örmények körében meginduló katolikus térítések korai körülményeiről, az erdélyi missziókat koordináló leMBERGI unitus érsekségről, valamint az erdélyi örmények akkori spirituális vezetőjéről, a katolikus missziókat, valamint az egyházi uniót hevesen ellenző Minas Aléksanean-Zilifdarean T'oxat'ec'i (1610–1686) moldvai keleti (apostoli) rítusú örmény püspökről. Ezért jelen közleményünkben a forrás megjelentése mellett röviden összefoglaljuk a nevezett dokumentum születésének történeti, illetve egyháztörténeti hátterét és körülményeit Lembergben, Erdélyben és Moldvában.

Azonban mielőtt ezt részleteznénk, nagyon röviden ki kell térni a levéllel kapcsolatos keltezésre is. Az iratot pecsét, valamint pontos keltezési hely és dátum nélkül küldték el Erdélyből Rómába. Ugyanakkor a korabeli levéltári források segítségével a levél keltezése rekonstruálható. A dokumentumot jegyző Oxendio Virziresco ugyanis 1686 novemberétől Lembergben tartózkodott, és 1687 márciusában tért vissza gyergyószentmiklósi missziós állomáshelyére.⁹ Azt is tudjuk, hogy 1687. február 14-én Oxendio Virziresco részt vett Vardan Hunanean ünnepélyes érseki beiktatásán a leMBERGI unitus főszékesegyházban. Sőt még ugyanazon a napon az érsektől apostoli adminisztrátori kinevezést kapott, hogy nagyobb felhatalmazással végezze az erdélyi örmények körében 1685-ben megkezdett missziós munkáját. Mindezt Vardan Hunanean örmény unitus érseknek a Propaganda Fide vezetőségéhez eljuttatott latin és olasz nyelvű levelei is alátámasztották.¹⁰ Ezt követően tért tehát vissza Oxendio Virziresco Erdélybe, hogy immár jelentősebb hatáskörrel folytathassa megkezdett missziós munkáját az örmények körében. Így nyilvánvalónak tűnik, hogy a misszionárius 1687 márciusában vetette „papírra” a jelentését, majd azt követően küldte el Rómába.¹¹

Ami a most kiadásra kerülő levél történeti hátterét illeti, az erdélyi örmények két nagy hullámban menekültek be az Erdélyi Fejedelemség területére. Első csoportjuk még 1668-ban érkezett Moldvából Erdélybe keleti, apostoli hitvallású (*arakełakan*)

⁷ A nevezett római oktatási intézményt V. Orbán pápa *Immortalis Dei Filius* kezdetű bullája alapján alapították 1627. augusztus 1-jén. Erről lásd APF CU Vol. 1. Fol. 103r–120v.

⁸ APF SOCG Vol. 490. Fol. 110r; APF SOCG Vol. 491. Fol. 12r–v; APF SC FA Vol. 3. Fol. 457r.

⁹ APF SC FA Vol. 4. Fol. 13r–v.

¹⁰ APF ASC Vol. 57. Fol. 114r–v.; APF SOCG Vol. 496. Fol. 192r.+ Fol. 193v.; APF SOCG Vol. 497. Fol. 278r–v.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 434r–v.+ Fol. 435v., Fol. 498r–v.; APF SC FMPR Vol. 2. Fol. 264r–267v.

¹¹ APF ASC Vol. 55. Fol. 207r.; APF SOCG Vol. 494. Fol. 370r–v.

püspökük, Minas Aléksanean-Zilifdarean T'oxat'ec'i vardapet¹² vezetésével.¹³ Kényszerű jövetelük oka az volt, hogy tevőlegesen részt vettek egy, Gheorghe Duca (1665–1666, 1668–1672, 1678–1683) moldvai vajda adópolitikája ellen kiobbant felkelésben, amelyet utóbb a hatóságok kegyetlenül vérbe fojtottak.¹⁴ Ezt követően 1672-ben egy újabb, még nagyobb örmény menekülthullám érkezett az Erdélyi Fejedelemség területére. Az említett esztendőben ugyanis az oszmán-török csapatok elfoglalták az akkor a Lengyel–Litván Unió fennhatósága alá tartozó Podóliát és Kamieniec-Podolski (ma Kamjanec-Pogyilszkij Ukrajnában) városát, és ennek nyomán számos örmény család volt kénytelen elhagyni korábbi otthonát.¹⁵

Az erdélyi örmények az 1668–1672. évi bemenekülésüket követően közel két évtizedig szabadon gyakorolhatták az ősi keleti keresztény hitüket, és a katolikus egyház részéről nem kerültek semmilyen nemű egyházi uniós politika látókörébe.¹⁶ Róma a 16–17. század fordulóján azonban már mind a diaszpórában, mind az anyaországi területeken élő örmények körében kiemelt figyelmet szentelt a misszióknak. Ennek folyamánként az Apostoli Szentszék már jelentős sikereket is fel tudott mutatni: az örmény apostoli egyház bizonyos csoportjai áttértek a római katolikus hitre. Sőt Nikol Torosowicz (1604–1681) lembergi örmény érsek egyházi uniójának köszönhetően hosszan tartó, ám durva konfliktusok árán, a lengyelországi örménység unitus hitű lett, és ez komoly befolyással bírt az erdélyi örménységre is.¹⁷

1681 tavaszán a lengyelországi egyházi uniót lebonyolító lembergi Nikol Torosowicz örmény érsek elhunyt.¹⁸ Az Apostoli Szentszék csakhamar megtalálta utódját a már fentiekben említett, anyaországi születésű és unitus hitű Vardan Hunanean személyében, aki 1675–1678 között Epiphania in Syria címzetes püspökeként mint érseki koadjutor szolgált Torosowicz érsek mellett.¹⁹ Vardan Hunanean azonban konfliktusba keveredett felettesével, és 1678-ban az Apostoli Szentszék tudtával az anyaországi örmény területekre távozott missziós munkára.²⁰ Róma éveken át nem tudta előkeríteni Hunaneant, a kinevezett lembergi örmény unitus érseket.²¹ Mint utóbb kiderült, a hitterítői tevékenysége miatt kivívta az akkor örmény apostoli (keleti rítusú) egyházfő, I. Eliazár (*Eliazar Ayntapci*) katolikosz (1682–1691) haragját, aki 1682-ben mint

¹² Tudós szerzetes, a teológia tudora jelentéssel az örmény apostoli és unitus egyházban. Középperzsa (*peblevi*) eredetű kölcsönzés az ó- vagy klasszikus (*grabar*) és a modern örmény (*ašxarhabar*) nyelvben.

¹³ APF SC FA Vol. 1. Fol. 265r–267v.

¹⁴ APF SC FM Vol. 2. Fol. 345r–346v.; APF FV Vol. 8. Fol. 74r–77v.

¹⁵ APF SC FA Vol. 2. Fol. 125r–126v.; APF FV Vol. 8. Fol. 189r–190v.; MAMAT MS No. 9800. (Fóliószámolás nélkül.)

¹⁶ APF SC FM Vol. 1. Fol. 146r–v.+ Fol. 149v.

¹⁷ RÖŠK'AY 1964, 172–181; MUTAFIAN, 2018, 210–215.

¹⁸ APF CP Vol. 29. Fol. 629r–v.; APF LDSC Vol. 70. Fol. 70v–71r.; APF LDSC Vol. 71. Fol. 6v–7r.

¹⁹ APF LDSC Vol. 70. Fol. 97r–98v.; APF LDSC Vol. 71. Fol. 192v–193v.; APF SC FM Vol. 2. Fol. 128r–131r.+ Fol. 131v.; APF CU Vol. 2. Fol. 51r–52r.+ Fol. 52v.

²⁰ APF SOCG Vol. 493. Fol. 370r–v.; APF CP Vol. 29. Fol. 629r–v.; APF SC FA Vol. 2. Fol. 413r–417v.; APF SC FM. Vol. 1. Fol. 287r–v.; RÖŠK'AY, 1964, 183.

²¹ APF LDSC Vol. 70. Fol. 10r.

„alávaló frank hitű eretneket” (*zheretikosz ew zpilcn Frengistaneayc'n*) bebörtönözte.²² Ráadásul a helyzetet tovább bonyolította, hogy az örmény apostoli egyház még 1681-ben a korábban unitus hitű örmény renegát papot, Jan (*Yovhannēs*) Bernatowiczot (ca. 1641–1690) nevezte ki és szentelte fel Lemberg keleti hitű érsekének.²³ Emiatt kaotikus helyzet alakult ki, és Bernatowicz érsek sikeresen térített vissza örményeket a régi keleti hitre a Lengyel–Litván Unió területén. Azonban Opizio Pallavicini (1632–1700) varsói apostoli nuncius, Ephesus címzetes érseke és Francesco Giambattista Bonesana CR (1649–1709) theatinus páter, a lembergi Örmény Kollégium²⁴ (*Collegium Armenum*) rektora a világi hatóságoknál eredményesen elérte, hogy Bernatowiczot utasítsák ki az ország területéről.²⁵ Az akkor készült írásos jelentéseikben leszögezték, hogy Bernatowicz „eretnek és szakadár” tevékenységével felmérhetetlen kárt okozott a római katolikus egyháznak, és sok évbe telik, mire mindezt helyrehozzák.²⁶

Mivelhogy az akkor még csak kinevezett unitus érseket továbbra sem tudták elérni, ezért a Propaganda Fide a varsói apostoli nunciaturával történt egyeztetéseket követően az 1683. év elején arra a megoldásra jutott, hogy Vardan Hunanean kiszabadulásáig új érseki koadjutort neveznek ki.²⁷ Erre a feladatra az alkalmas egyházi személyt Deodatus Bogdan Nersesowiczban (*Astwacatur Nersēssean*) (1644–1709), a lembergi Örmény Kollégium egykori növendékében találták meg.²⁸ Őt néhány hónappal később, 1684 januárjában Traianopolis in Rhodope címzetes püspökének nevezték ki, és szentelték fel.²⁹ Feladata az volt, hogy a kinevezett Hunanean érsek kényszerű távollétében vezesse a lembergi unitus főegyházmegyét.³⁰ Ezt a feladatot Nersesowicz püspök példamutatóan látta el, amikor is Vardan Hunanean érsek az örmény katolikosz fogságából kiszabadulva 1686. október 1-jén megérkezett Lembergbe, és ténylegesen átvette az érsekség irányítását.³¹

²² APF SOCG Vol. 490. Fol. 502r–503v.; APF LDSC Vol. 72. Fol. 178r–v.; APF LDSC Vol. 73. Fol. 98v–99v.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 337r–v.; APF CU Vol. 2. Fol. 90r–v.; *Рѡдѣк'ау*, 1964, 171, 184.

²³ APF ASC Vol. 53. Fol. 245r–v.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 363r.

²⁴ Nevezett intézményt 1664-ben alapította a Propaganda Fide az unitus örmény papnövendékek számára. Első rektora az örmény nyelven kiválóan beszélő Clemente Galano CR (1611–1666) theatinus szerzetes volt. Erről lásd APF CV Vol. 2. Fol. 2r–23v.

²⁵ APF ASC Vol. 52. Fol. 155r–156r.; APF LDSC Vol. 70. Fol. 61r–v.

²⁶ APF CP Vol. 29. Fol. 119r–122r.+ Fol. 122v.; APF LDSC Vol. 72. Fol. 223r–v.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 375r–v.

²⁷ APF LDSC Vol. 73. Fol. 66r–67r.; APF LDSC Vol. 74. Fol. 174v–175r.

²⁸ APF SC FA Vol. 3. Fol. 439r.

²⁹ APF CP Vol. 29. Fol. 165r–v.+ Fol. 166v.; APF LDSC Vol. 72. Fol. 259r–v.; APF LDSC Vol. 73. Fol. 69r–v.; APF SC FMPR Vol. 2. Fol. 195r–v.

³⁰ APF ASC Vol. 53. Fol. 248r.; APF ASC Vol. 54. Fol. 98r–v.; APF SOCG Vol. 495/A. Fol. 138r–140r.; APF CP Vol. 29. Fol. 159r–160v.; APF LDSC Vol. 72. Fol. 176v–177r.; APF SC FA Vol. 2. Fol. 209r–211v.

³¹ Az érsek kiszabadítása az Apostoli Szentszék mellett III. (Sobieski) János lengyel király (1674–1696) és II. (Szafavida) Szafi perzsa sah (1667–1694) közbenjárásának volt köszönhető. Erről lásd még bővebben APF ASC Vol. 55. Fol. 254v–256v.; APF ASC Vol. 56. Fol. 254r–257v.; APF SOCG Vol. 490. Fol. 502r–503v.; APF SOCG Vol. 495/B. Fol. 232r–234v.; APF LDSC Vol. 75. Fol. 54v–55r.; APF SC FMPR Vol. 2. Fol. 260r–261v.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 462r–v., Fol. 464r., Fol. 465r–v.

Nersesowicz püspök a felszentelését követően hamar munkához látott, hogy konszolidálja a lengyelországi örmény unitus egyházat, ugyanakkor javaslatot tett a Propaganda Fidének a Moldvában maradt nagyszámú örmény közösség katolizálására. Ennek a missziós iránynak azonban már volt egy korábbi kezdeménye is: 1677-ben még Francesco Martelli (1633–1717) varsói apostoli nuncius, Corinthus címzetes érseke a Propaganda Fidénel kijárta, hogy Jan Kieremowiczot (*Yovhannēs K'armatanenc'*) (1631–1678) – aki ugyancsak a lembergi Örmény Kollégium egykori növendéke, és egyúttal a nevezett Torosowicz érsek ellenlábasa volt –, apostoli vikáriusként és Hymeria címzetes püspökeként küldjék ki a moldvai örmények katolizálására.³² Kieremowicz püspök azonban mielőtt útra kelt volna, tisztázatlan körülmények között elhalálozott. Így akkor a moldvai örmény misszió kérdése átmenetileg lekerült a napirendről.³³ Lényegében ennek a szükségességét elevenítette fel újból Nersesowicz püspök. Javaslatát és kezdeményezését a Propaganda Fide is támogatta.³⁴

A misszió tervezésekor azonban Lembergben és Rómában felismerték, hogy a moldvai örménység katolizálásának a kulcsa a helyi (azaz a moldvai) örmény apostoli (keleti) rítusú püspök meggyőzése.³⁵ Mindeközben kiderült, hogy Minas Aléksanean-Zilifdarean T'oxat'ec'i moldvai örmény keleti püspök 1668 óta nagyszámú hívével együtt Erdélyben, azon belül is Besztercén tartózkodott.³⁶ Így került tehát a Propaganda Fide, valamint a lembergi unitus érsekség látókörébe az erdélyi örménység missziójának a lehetősége. E felismerés fényében a Propaganda Fide vezetősége – miközben folyamatosan egyeztetett a varsói apostoli nunciussal és a lembergi örmény unitus érsekséggel –, 1684 végén úgy határozott, hogy először az Erdélyben tartózkodó Minas püspököt és a vele együtt bemenekült moldvai és podóliai eredetű örményeket térítik meg, és majd azt követően koncentrálnak a moldvai örmény közösség katolizálására.³⁷ Ezen túlmenően Lemberg örmény unitus érseksége azért is támogatta az erdélyi missziót, mert az örmények olyan területekről, például Lengyelországból és Moldvából menekültek Erdélybe, amelyek eredendően mindig is a lembergi örmény (keleti) érsekség egyházi joghatósága alá tartoztak. Lemberg ezt az igényét vagy jogát pedig az egyházi unió megkötése után is fenn kívánta tartani.³⁸ Mindenesetre a Propaganda Fide sem gördített akadályt e kérés elé, és a Róma hitére térítendő örményeket hivatalosan is a lembergi örmény érsekség egyházi joghatósága alá rendelte. Ennek folytán Róma 1685 tavaszán, a lembergi Örmény Kollégiumban, illetve a Propaganda Fide papneveldejében, a római Collegium Urbanumban tanult Oxendio Virzirescót, moldvai születésű örmény papot

³² РѢСК'АУ, 1964, 182.

³³ APF SC FA Vol. 2. Fol. 630r–v.; APF SC FM Vol. 1. Fol. 233r–236v.

³⁴ APF LDSC Vol. 73. Fol. 44v–45v.; APF SC FA Vol. 3. Fol. 380v–381r.

³⁵ APF SC FM Vol. 2. Fol. 41r–46v.

³⁶ APF SC FA Vol. 1. Fol. 602r–610v.

³⁷ APF ASC Vol. 53. Fol. 248r–v.; APF ASC Vol. 56. Fol. 254r–257v.; APF SOCG Vol. 495/A. Fol. 232r–234v.; APF SOCG Vol. 496. Fol. 503r.; APF LDSC Vol. 72. Fol. 69r.; APF SC FM Vol. 1. Fol. 155r–156v.

³⁸ APF LDSC Vol. 73. Fol. 176r–177r.; APF SC FM PR Vol. 2. Fol. 195r–v.

jelölte ki az erdélyi örmények katolizálására.³⁹ A jelöltsége mellett szólt továbbá az is, hogy Moldvából elszármazott családja 1668 óta élt Erdélyben, jól ismerte a helyi viszonyokat, valamint több helyi nyelven (úgy mint lengyelül, magyarul, románul és tatárul) is kiválóan beszélt.⁴⁰

Oxendio Virziresco 1685 nyarán az erdélyi Gyergyószentmiklóson kezdte meg misszióját.⁴¹ Térítői tevékenységét eleinte számos nehézség akadályozta: többek között az örmények mint „frank hitű eretneket” és állítólagos kémet több ízben is tetteleg bántalmazták. Térítéseiben a fordulatot az jelentette, hogy az 1686. év folyamán, családján kívül, az erdélyi közösség több befolyásos tagját is sikerült megnyernie a katolicizmusnak.⁴² Ezen túlmenően az örmény unitus pap erdélyi missziójának kapcsán kulcsfontosságú kérdésnek bizonyult, hogy meg tudja-e nyerni az akkor Besztercén tartózkodó örmény keleti hitű püspököt az egyházi uniónak. Végül 1686 őszén Oxendio Virzirescónak katolikus hitre áttért családjának, valamint a közösség befolyásos (katolizált) tagjainak a közbenjárásával sikerült rábeszélnie Minas püspököt, hogy utazzon el vele Lembergbe és bocsátkozzon tárgyalásokba Vardan Hunanean unitus érsekkel az esetleges vallási unióról.⁴³

Hosszú időközön keresztül az a tudományos nézet csontosodott meg, hogy az 1686. év decemberében Lembergben Oxendio Virziresco jelenlétében Minas püspök letette a katolikus hitvallást Opizio Pallavicini varsói apostoli nuncius kezébe, és ezáltal hivatalosan is kimondta az erdélyi örménység vallási unióját Rómával. Ezt követően a püspök kíséretével visszatérni készült Erdélybe, azonban útközben a Kárpátok hágóin súlyosan megbetegedett, és eltávozott az élők sorából.⁴⁴ Minas püspök katolizálásának az állítólagos története pedig jóval a halálát követően terjedt el, és így került át a korabeli szakirodalomba is.⁴⁵

A legutóbbi esztendőök levéltári és forráskritikai vizsgálatai alaposan rácafoltak erre a nézetre. Először is, Minas püspök soha nem találkozott személyesen Opizio Pallavicini varsói apostoli nunciussal Lembergben. Másodszor, Minas püspök Oxendio Virziresco jelenlétében Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsekkel bocsátkozott tárgyalásokba az örmény keleti hitről. Sőt a levéltári forrásokból az is kiderült, hogy Hunanean érsek és Minas püspök már korábról is ismerték egymást, hiszen ugyanabból a városból, az anatóliai (törökországi) Tokatból (*Eudokia, T'oxat'*) származtak el. Ugyanakkor ez a találkozó valójában nem a vallási egyesülés lehetőségéről, hanem igen éles,

³⁹ APF ASC Vol. 54. Fol. 207r–v.; APF ASC Vol. 55. Fol. 60r–v.; APF SOCG Vol. 492. Fol. 313r–v.; APF SOCG Vol. 495B. Fol. 232r–234v.; APF LDSC Vol. 72. Fol. 1v–2r.; APF LDSC Vol. 73. Fol. 252r–v.; APF LDSC Vol. 74. Fol. 19r–v.; APF CU Vol. 1. Fol. 268r.

⁴⁰ APF ASC Vol. 51. Fol. 154r–v.; APF SOCG Vol. 493. Fol. 30r+ Fol. 31v.; ELTE EKK CH Cod. 21. Pag. 81–82.

⁴¹ RÖŠK'AY, 1964, 185.

⁴² APF SC FA Vol. 3. Fol. 468r–469v., Fol. 488r., Fol. 490r.; ELTE EKK CH Cod. 21. Pag. 83.

⁴³ APF LDSC Vol. 76. Fol. 90r–91r.

⁴⁴ ELTE EKK CH Cod. 15. Pag. 248–249.; ELTE EKK CH Cod. 16. Pag. 32.; ELTE EKK CH Cod. 29. Pag. 346.; RÖŠK'AY, 1964, 186.

⁴⁵ MUTAFIAN, 2018, 250–251.

személyeskedésekben is bővelkedő hitvitáról szólt. Sőt Minas püspök, látva a viták meddőségét és hiábavalóságát, feldúltan távozott Lemberg városából, mivelhogy mindvégig hevesen ellenezte az egyházi uniót Rómával, mert azt az örmény keresztény hitre nézve veszélyesnek látta.⁴⁶ Mindenesetre Minas püspök 1686-ban bekövetkezett halálával az erdélyi keleti (apostoli) hitű örménység vezető nélkül maradt, és ez valójában megkönnyítette Oxendio Virziresco majdani helyzetét, hogy immár apostoli adminisztrátori kinevezéssel felvértezve, kiteljesítse 1685-ben megkezdett misszióját Erdélyben, és idővel tető alá hozza vallási egyesülésüket Rómával.⁴⁷

Forrás

Oxendio Virziresco erdélyi örmény unitus misszionárius Odoardo Cybónak, a Propaganda Fide titkárának

Gyergyószentmiklós, 1687. március

APF CU Vol. 3. Fol. 472r–v. Kelet nélkül, autográf

Oxendio Virziresco Lengyelországból visszatért Erdélybe. Félt, hogy külföldi tartózkodása miatt hittérítői tevékenysége veszélybe kerülhet, azonban Isten kegyelméből e félelme nem igazolódott be, és eredményesen folytatta missziós tevékenységét, mivel újabb kilenc erdélyi örményt sikerült megnyernie a római katolikus hitnek. Azonban még mindig sok olyan örmény van Erdélyben, akik a jelen pillanatban is ellenségesen viszonyulnak a római katolikus hithez. Ezért kapcsolatba kíván lépni Erdély római katolikus püspöki vikáriusával (Szebellébi Bertalannal) mint (a helyi katolikusok) spirituális elöljárójával, és még erősebb felhatalmazást jelentő iratot akart kérni tőle, hogy hatékonyabban léphessen fel mindazon erdélyi örményekkel szemben, akik ellenségesen viszonyulnak a katolicizmus iránt. Személyesen találkozott Vito Piluzzi da Vignanello érsekkel Erdélyben, aki éppen visszatérőben volt moldvai missziós állomáshelyéről, és Rómába készült jelentéstételre. Ő elmondta neki, hogy milyen sok és komoly megpróbáltatást élt át missziója során. Vito érsek arról is informálta Oxendio Virzirescót, hogy volt egy (lengyelországi) örmény „püspök”, aki tevékenységével igen komoly bajokat okozott a katolikus egyháznak. Az érsek elmondása szerint ez a „püspök” a többi eretnek (és szakadár) hitű főpapnál is súlyosabb bűnöket követett el. Végül Oxendio Virziresco beszámol az eretnek hitű erdélyi örmény Minas püspök haláláról. Véleménye szerint a nevezett főpap halála kedvező alkalmat jelent Róma számára, hogy az elhunyt (örmény apostoli vagy keleti hitvallású) püspök egyházi hivatalát egy katolikus (unitus) hitű főpappal töltsék be.

⁴⁶ APF ASC Vol. 57. Fol. 125r–127v.; APF SOCG Vol. 497. Fol. 335r–v.; APF SC FA Vol. 4. Fol. 374r–375v.; APF CU Vol. 3. Fol. 472r–v.; MAMAT MS No. 1535. Fol. 157r–v.; MAMAT MS No. 2856. Fol. 463v–464v.; MAMAT MS No. 9748. Fol. 60r–61v.

⁴⁷ APF CP Vol. 29. Fol. 610r–v.

Illustrissimo e Reverendissimo Signore Padrone Colendissimo!

Ritornato dalla⁴⁸ Polonia al medesimo luogo degli Armeni /in Transilvania/,⁴⁹ trovai tutte⁵⁰ le mie fatiche in grande pericolo, ma con la sua grazia /di/⁵¹ Dio, /non/⁵² patirono nessun⁵³ detrimento, anzi crebbero con nove conversioni degli altri Armeni /in Transilvania/,⁵⁴ non mancavano⁵⁵ però /quelli que/⁵⁶ resistevano alla verità catholica, per le sollevationi⁵⁷ dei quali attualmente me ne vado appresso⁵⁸ il Signore Vicario Generale⁵⁹ di questo regno di Transilvania,⁶⁰ al quale /perchè/⁶¹ io sarebbe ottimo inviarla una lettera /di/⁶² raccomandatione, mi incontrai con il Monsignore Vito⁶³ che ritornava⁶⁴ a Roma, ma il povero arcivescovo n'ha patito tali e tante cose, che sarebbe molto a riferirle qui, ma quel armeno vescovo⁶⁵ /in Polonia/,⁶⁶ come testimoniavi,⁶⁷ dico che fa tali scandali qui anchè nel popolo e /nel/⁶⁸ clero catholico, che ne ho anchè sentito essersi commessi dai vescovi heretici. Il vescovo heretico Minas⁶⁹ è morto, perciò prego a mandare qualcuno

⁴⁸ Javitva. A szövegben: da.

⁴⁹ Kiegészítés.

⁵⁰ Javitva. A szövegben: tute.

⁵¹ Kiegészítés.

⁵² Kiegészítés.

⁵³ Javitva. A szövegben: nisun.

⁵⁴ Kiegészítés.

⁵⁵ Javitva. A szövegben: mancano.

⁵⁶ Kiegészítés.

⁵⁷ Javitva. A szövegben: sullevationi.

⁵⁸ Javitva. A szövegben: apreso.

⁵⁹ Szebelébi/Szebellébi Bertalan (1631–1707) a bécsi Pazmaneum egykori növendéke, az erdélyi római katolikus püspök vikáriusa 1678–1707 között. 1675-től haláláig Kézdiszentlélek (Háromszék megye, ma: *Sânzieni*, RO) plébánosa. 1680 körül sikertelenül próbált téríteni az erdélyi örmények körében. Róla lásd még TÓTH, 2008, 3124–3125, 3189–3190.

⁶⁰ Erdélyi Fejedelemség.

⁶¹ Kiegészítés.

⁶² Kiegészítés.

⁶³ Vito Piluzzi (Pilutio, Piluzio) da Vignanello (ca. 1630–1704) OFM Conv. 1663-tól a moldvai minorita (konventuális ferences) missziók főnöke és egyúttal a moldvai minorita rendtartomány főnöke, valamint a moldvai katolikusok apostoli vikáriusa. 1678-tól Augustopolis címzetes (*in partibus infidelium*) érseke. Róla lásd még FERRO, 2005, 94–99, 116–122, 154–162.

⁶⁴ Javitva. A szövegben: ritornata.

⁶⁵ Jan (*Yovhannēs*) Bernatowicz (ca. 1641–1690) lembergi örmény apostoli rítusú érsek, nem pedig püspök, mint ahogyan azt a dokumentum állítja. 1669–1675 között a lembergi Örmény Kollégium (*Collegium Armenum*) egykori növendéke. Eleinte unitus hitű pap volt, majd 1680 körül áttért a keleti örmény apostoli hitre. 1681-ben, Nikol Torosowicz érsek halálát követően I. Izsák (*Sahak Kiliseci*) kilikai örmény egyházfő (katholikosz) (1673–1689) a lengyelországi örmények apostoli rítusú érsekének nevezte ki. Eme aktust I. Eliazár ėjmiacini katolikosz is elismerte. Róla lásd még NAGY, 2012, 93–94.

⁶⁶ Kiegészítés.

⁶⁷ Javitva. A szövegben: testiovolavi.

⁶⁸ Kiegészítés.

⁶⁹ Minas Aléksanean-Zilfidarean T'oxat'ec'i (1610–1686) az anatóliai Tokat (ma: Törökország) városából származó örmény szerzetes (*abelay*), vardapet és főpap. 1649–1686 között Moldva örmény apostoli (keleti) rítusú püspöke (*dran episkopos*). 1668-ban számos hívével együtt Erdélybe menekült, és Besztercén

/al suo/⁷⁰ posto, per occupare quel posto poichè adesso è il tempo opportuno interim come (472/v.) obbedientissimo e devotissimo figlio della Chiesa Romana e della Sacra Congregazione resto anchè di Vostra Signoria Illustrissima e Reverendissima.

Humillissimo et Ossequississimo Servitore.

Oxendius Virziресus.⁷¹

Manu Propria.

Alumnus Congregationis Sacrae de Propaganda Fide.

Rövidítések és irodalomjegyzék

APF	Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide”, Roma/Róma (Olaszország)
ASC	Acta Sacrae Congregationis Vol. 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57.
CP	Congregazioni Particolari Vol. 29.
CU	Collegio Urbano Vol. 1, 2, 3.
CV	Collegi Vari (Collegio Armeno) Vol. 2.
FV	Fondo di Vienna Vol. 8.
LDSC	Lettere e Decreti della Sacra Congregazione Vol. 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76.

rendezte be új székhelyét. Mindvégig ellenezte az erdélyi örmények egyházi unióját. Róla lásd még NAGY, 2012, 115–126.

⁷⁰ Kiegészítés.

⁷¹ Oxendio Virziресo (1654–1715) moldvai születésű örmény unitus világi pap és misszionárius. 1675–1678 között a lembergi Örmény Kollégium, majd 1678–1681 között a római Collegium Urbanum növendéke. 1685 óta térített Erdélyben. 1687–1690 között erdélyi örmény unitus apostoli adminisztrátor. 1690–1715 között az erdélyi örmények apostoli vikáriusa és Aladia címzetes (*in partibus infidelium*) püspöke. 1708–1709-ben átmeneti jelleggel, Antalfy János (1644–1728) (későbbi erdélyi római katolikus püspök) kinevezéséig, Erdély római katolikus püspöki vikáriusa, illetve 1712–1713-ban, szintén ügyvivő jelleggel, Mártonffy György (1663–1721) püspök kinevezéséig, Erdély római katolikus püspöke. Személyéről lásd bővebben NAGY, 2012, 130–143, 186–193.

- SC Scritture riferite nei Congressi
FA Fondo Armeni
Vol. 1, 2, 3, 4.
FM Fondo Moldavia
Vol. 1, 2.
FMPR Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni
Vol. 2.
- SOCG Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali
Vol. 490, 491, 492, 493, 494, 495/A, 495/B, 496, 497.
- ELTE EKK Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyv- és Kézirattár, Budapest (Magyarország)
- CH Collectio Hevenesiana
Cod. 15, 16, 21, 29.
- MAMAT Surb Mesrop Maštoc'i Anwan Matenadaran [Szent Mesrop Maštoc'ról Elnevezett Örmény Nemzeti Levéltár], Erewan/Jereván (Örményország)
- MS Manuscripta
No. 1535, 2856, 9478, 9800.
- *
- FERRO
2005 Teresa FERRO: *I missionari cattolici in Moldavia. Studi storici e linguistici*, Cluj-Napoca, Clusium, 2005.
- MUTAFIAN
2018 Claude MUTAFIAN: *La Saga des Arméniens de l'Ararat aux Carpates*, Paris, Les Belles Terres, 2018.
- NAGY
2012 NAGY Kornél: *Az erdélyi örmények katolizációja (1685–1715)*, Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézete, 2012. (Magyar Történelmi Emlékek – Értekezések.)
- ŘOŠK'AY
1964 *Step'anosi Řošk'ay Žamanakagrut'iwn kam tarekank' ekelec'akank'* [Step'anos (Step'anean) ŘOŠK'AY: Kronológia, avagy egyházi évkönyvek], kiad. Hamzasp Anton OSKEAN OMech., Vienna, Mxit'arean Tparan, 1964.

TÓTH
2008

Litterae missionarium de Hungaria et Transylvania (1572–1717), V, kiad. György István TÓTH, Roma–Budapest, Római Magyar Akadémia – MTA Történettudományi Intézete, 2008. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma – Fontes, 4.)

